

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СПОСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

CERTAIN ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF TRUST PROPERTY AS A WAY OF ENSURING THE FULFILLMENT OF OBLIGATIONS

Яримович У.В., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті досліджуються окремі аспекти правового регулювання відносин довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань. На підставі аналізу норм чинного законодавства України про право власності та інші речові права, а також довірчу власність зокрема, зроблено висновок про те, що положення параграфу 8 глави 49 Цивільного кодексу України не узгоджуються із загальними положеннями книги третьої, а також з окремими нормами, якими регулюються відносини з управління майном.

В статті обґрунтовується теза, що законодавчий підхід до врегулювання відносин довірчої власності є непослідовним і несистемним, що породжує неоднозначність підходів до розуміння цього правового інституту в цілому. Зокрема, право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань трактується законодавцем як різновид права власності, водночас у разі встановлення довірчої власності за договором управління майном те саме право визначається як речове право на майно, похідне від права власності. Окрім того, у першому випадку класичне право власності довірного засновника припиняється, у другому ж – продовжує існувати паралельно з правом довірчого власника.

В статті також приділена увага підставам звернення стягнення на об'єкт довірчої власності, зокрема, обґрунтуванню обов'язку довірного власника звернути стягнення на такий об'єкт і питанню доцільності його встановлення. Аналізуються також способи захисту прав довірного засновника у разі їх порушення довірчим власником. Зокрема, пропонується в такому випадку застосовувати не речовоправові, а зобов'язальні способи захисту.

У підсумку зроблений висновок, що правове регулювання відносин довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань потребує системного перегляду та взаємоузгодження відповідних норм з положеннями Цивільного кодексу України про управління майном, а також із загальними положеннями його книги третьої про право власності та інші речові права.

Ключові слова: довірча власність, забезпечення виконання зобов'язання, довірчий власник, довірчий засновник, боржник, кредитор.

The paper deals with certain aspects of legal regulation of the trust property relations as a way of ensuring the fulfillment of obligations. Based on the analysis of norms of the current legislation of Ukraine on the right of ownership and other property rights, and the trust property in particular, it was concluded that the provisions of paragraph 8 of Chapter 49 of the Civil Code of Ukraine are not consistent with general provisions of the Book Three, as well as with separate norms regulating relations on property management.

The paper substantiates the thesis that the legislative approach to regulating trust property relations is inconsistent and not systemic, which creates ambiguity in approaches to understanding this legal institution as a whole. In particular, the right of trust property as a way of ensuring the fulfillment of obligations is interpreted by the legislator as a type of right of ownership, while in the case of establishing trust property under a property management agreement, the same right is defined as a property right derived from the right of ownership. In addition, in the first case, the classic right of ownership of the trust founder is terminated, while in the second case, it continues to exist in parallel with the right of the trust owner.

The paper also pays attention to the grounds for imposing a foreclosure on an object of trust property, in particular, the substantiation of the obligation of the trust owner to impose a foreclosure on such object and the issue of the expediency of its establishment. Means of protecting the rights of the trust founder in the event of their violation by the trust owner are also analyzed. In particular, it is proposed to apply in this case not property-law, but obligatory methods of protection.

As a result, the conclusion is made that the legal regulation of trust property relations as a way of ensuring the fulfillment of obligations requires a systemic review and harmonization of relevant norms with the provisions of the Civil Code of Ukraine on property management, as well as with the general provisions of its third book on right of ownership and other property rights.

Key words: trust property, ensuring the fulfillment of obligations, trust owner, trust founder, debtor, creditor.

Довірча власність відома цивільному праву України давно, але як спосіб забезпечення виконання зобов'язань вона була закріплена у вітчизняному законодавстві лише у 2019 році. Відтоді цей інститут неодноразово піддавався науковим дослідженням, зазначаючи при цьому чималої кількості критичних оцінок. Однак навіть попри внесені окремі зміни до відповідних положень Цивільного кодексу України (далі по тексту – ЦК України), спрямовані на часткове удосконалення відносно нового для України правового явища, довірча власність не знайшла практичного застосування як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. Пояснюється це, перш за все, тим, що такий механізм забезпечення ставить довірного засновника у вкрай непевне становище. Крім того, правове регулювання відносин довірчої власності залишається недосконалим і породжує низку питань, на які законодавець не дає відповідей.

Так, ЦК України у ч. 1 ст. 597¹ «Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором» передбачає: «За договором про встанов-

лення довірчої власності одна сторона (довірчий засновник) передає майно другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором, договором позики» [1]. Вже в першій нормі параграфу 8 глави 49 ЦК України прослідковується непослідовність законодавця, адже з назви статті можна зробити висновок, що правом довірчої власності забезпечується лише кредитне зобов'язання. Водночас, судячи з її змісту, такий спосіб забезпечення виконання зобов'язання встановлюється також і за договором позики.

Відповідно до положень ЦК України право довірчої власності є різновидом права власності (ч. 2 ст. 316, ч. 2 ст. 597¹) [1]. Однак кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права користуватися ним (597⁴ ЦК України), а також самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 597¹ ЦК України) [1]. Таке істотне обмеження правомочностей

власника свідчить на користь того, що право довірчої власності є обмеженим речовим правом, якими є права на чуже майно, але не право власності. І хоч законодавство містить також інші приклади обмеження правомочності власника на розпорядження майном, наприклад, з метою забезпечення виконання договору довічного утримання (догляду) до смерті відчужувача (ст. 754 ЦК України) [1], проте у випадку з довірчою власністю підхід законодавця є знову непослідовним. Так, в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань передбачене як однопорядкове на рівні з правом власності (п. 1) [2]. Водночас право довірчої власності на отриманий в управління об'єкт віднесене цим Законом до речових прав на майно, похідних від права власності (п. 2 ч. 1 ст. 4) [2]. Не зрозуміло, чому у двох випадках виникнення права довірчої власності законодавець закрив різний підхід до його правової природи, адже в ч. 2 ст. 316 ЦК України таке розмежування не простежується: «Особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору» [1]. На непослідовність законодавця у цьому питанні вже зверталась увага в цивілістичній літературі: «...Не може одне й те саме право тлумачитися водночас і як право власності, і як обмежене речове право, похідне від права власності [3, с. 30]».

Окрім наведеного, варто також звернути увагу на те, що у разі виникнення в управителя права довірчої власності за договором управління майном ЦК України не передбачає припинення права власності установника управління на переданий в управління об'єкт (гл. 70) [1]. З цього випливає, що право довірчої власності може існувати поряд з класичним правом власності, залишаючись його різновидом відповідно до ст. 316 ЦК України. Водночас ч. 3 ст. 597¹ ЦК України фіксує правило, за яким з моменту встановлення довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, припиняється [1]. Така ситуація породжує своєрідний правовий вакуум, оскільки право власності, припинившись у довірчого засновника, не виникає ні в кого наступного. У кредитора є лише право довірчої власності. З юридичної точки зору до моменту звернення стягнення на об'єкт довірчої власності або ж його передання у власність довірчому засновнику після належного виконання забезпеченого зобов'язання боржником майно фактично залишається безазійним.

Привертає увагу також підхід законодавця до підстав звернення стягнення на об'єкт довірчої власності. Так, ЦК України передбачає випадки, коли довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності, а також випадки, коли довірчий власник має обов'язок звернути стягнення на такий об'єкт.

Зокрема, довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності в таких випадках:

- 1) у разі прострочення виконання боржником основного зобов'язання більш, ніж на 20 календарних днів;
- 2) у разі прострочення боржником виконання частини основного зобов'язання на більш, ніж 30 календарних днів;
- 3) з інших підстав, встановлених договором, яким встановлена довірна власність або на підставі якого виникло основне зобов'язання;
- 4) у разі порушення боржником зобов'язань, зазначених у договорі про встановлення довірчої власності (крім основного зобов'язання), довірчий власник має право прийняти рішення про необхідність дострокового виконання основного зобов'язання та повідомити про таке рішення боржника. Якщо боржник не виконує рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання протягом 30 календарних днів з моменту

отримання такого повідомлення (якщо інший строк не встановлено договором), довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності;

5) у разі порушення користувачем обов'язків щодо збереження чи користування об'єктом довірчої власності, якщо це визначено як підстава для звернення стягнення на об'єкт довірчої власності у договорі, яким встановлена довірна власність або на підставі якого виникло основне зобов'язання [1].

Довірчий власник зобов'язаний звернути стягнення на об'єкт довірчої власності в таких випадках:

- 1) у разі державної реєстрації рішення про припинення юридичної особи – боржника за основним зобов'язанням або самого ж довірчого власника;
- 2) у разі прийняття судом постанови про визнання боржника за основним зобов'язанням або довірчого власника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури;
- 3) у разі смерті боржника за основним зобов'язанням, визнання його недієздатним або померлим [1].

Нині це єдиний спосіб забезпечення виконання зобов'язань, який передбачає не право кредитора звернути стягнення на об'єкт, а саме обов'язок. У зв'язку з цим виникає логічне питання, чому Цивільний кодекс встановлює обов'язок довірчого власника звертати стягнення, якщо метою забезпечення виконання зобов'язань є охорона інтересів кредитора, а отже скористатись забезпечувальною функцією того чи іншого способу забезпечення – це його право. Видається, що в даній ситуації цей обов'язок імовірно спрямований на забезпечення інтересів інших осіб, зокрема, інших кредиторів боржника або довірчого власника у разі їх припинення, смерті чи оголошення померлим боржника або визнання його недієздатним. Крім того, можливо, законодавець таким чином прагне уникнути правової невизначеності, адже, наприклад, у разі ліквідації довірчого власника можливість вчинити класичне право власності на об'єкт втрачається.

В будь-якому разі яким би не було обґрунтування даної норми, вона видається недосконалою. Так, наприклад, у разі смерті боржника і як наслідок обов'язкового звернення стягнення на об'єкт довірчої власності його спадкоємці втрачають можливість виконати основне зобов'язання за спадкодавця і отримати право власності на майно, передане ним у довірчу власність. У разі визнання боржника недієздатним можливість вчинити відповідні дії від його імені втрачає опікун.

Натомість допускається лише придбання об'єкта довірчої власності в порядку реалізації переважного права у процесі звернення стягнення за ч. 1–2 ст. 597⁸ ЦК України [1]. Частина 2 ст. 597⁷ ЦК України передбачає, що відповідні повідомлення у разі смерті боржника за основним зобов'язанням, визнання його недієздатним або померлим надсилаються відповідно опікуну, спадкоємцям довірчого засновника, виконавцю заповіту або особі, яка управляє спадщиною [1]. Очевидно, що придбання об'єкта за ціною, встановленою довірчим власником, може бути більш обтяжливим, ніж виконання забезпеченого зобов'язання, особливо зважаючи на те, що погашення кредиту відбувається у вигляді періодичних платежів, а грошова сума в розмірі мінімальної ціни продажу об'єкта довірчої власності, повідомленої довірчим власником, вноситься повністю на депозит нотаріуса (ч. 2 ст. 597⁸ ЦК України) [1].

У випадку реорганізації боржника чи довірчого власника Цивільний кодекс взагалі унеможливує правонаступництво у відносинах за договором про встановлення довірчої власності. У юридичних осіб- правонаступників боржника навіть переважне право на придбання об'єкта довірчої власності в процесі звернення на нього стягнення не виникає, оскільки ЦК України не поширює вимогу про надсилання відповідних повідомлень на ці випадки. Зважаючи на наведене, видається, що обов'язкове звер-

нення стягнення на об'єкт довірчої власності певною мірою обмежує права як самого боржника за основним зобов'язанням, так і його правонаступників.

Позитивним моментом є те, що Цивільний кодекс України дозволяє уникнути цього зобов'язку, адже ч. 1 ст. 597⁷ ЦК України допускає можливість передбачати в договорі про встановлення довірчої власності відсутність зобов'язку звертати стягнення на об'єкт довірчої власності у вказаних випадках [1]. Хоча за такого підходу мета його законодавчого встановлення залишається взагалі незрозумілою.

Частина 1 ст. 597¹¹ ЦК України передбачає загальне правило, за яким протягом п'яти робочих днів з дня припинення (у тому числі у зв'язку з його повним виконанням) основного зобов'язання довірчий власник зобов'язаний передати право власності на об'єкт довірчої власності довірчому засновнику [1]. Цікавим є те, що таке передання оформляється актом приймання-передачі (ч. 2 ст. 597¹¹ ЦК України), проте сам довірчий власник класичного права власності не має, тому не зовсім зрозуміло, яким чином він його може передати. Якщо ж незважаючи на повне виконання боржником свого зобов'язання, довірчий власник ухиляється від укладення та нотаріального посвідчення акта приймання-передачі, боржник або інша особа, яка має право на отримання права власності на об'єкт довірчої власності, має право звернутися до суду з позовом про визнання свого права власності на об'єкт довірчої власності або до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису про витребування об'єкта довірчої власності у довірчого власника (ч. 3 ст. 597¹¹ ЦК України) [1]. Запропоновані законодавцем способи захисту прав боржника також викликають запитання.

По-перше, з вимогою про визнання права власності може звернутись саме власник майна, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також

у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності (ст. 392 ЦК України) [1]. Натомість відповідно до ч. 3 ст. 597¹ ЦК України з моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, припиняється, а отже підстави для його визнання відсутні.

По-друге, незрозумілим є механізм витребування об'єкта довірчої власності у довірчого власника шляхом вчинення виконавчого напису нотаріуса, адже порушення стосується не лише титульного володіння, а права власності в цілому.

По-третє, зважаючи на те, що право довірчої власності виникає на підставі договору між довірчим засновником і довірчим власником, спосіб захисту прав довірчого засновника повинен бути зобов'язально-правовим. В даному випадку найбільш обґрунтованим і ефективним способом захисту видається примусове виконання в натурі договірних зобов'язань передати право власності на об'єкт довірчої власності довірчому засновнику і підписати відповідний акт приймання-передачі. Щодо цього слушно зауважує А. Рябчинська: «Довірчий засновник (боржник) має право вимоги до довірчого власника щодо повернення переданого йому з метою забезпечення речово-правового титулу внаслідок повного виконання зобов'язання через фідучіарну природу правовідносин довірчої забезпечувальної власності» [4, с. 217].

Підсумовуючи наведене, варто зробити висновок, що правове регулювання відносин довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань потребує перегляду, а його удосконалення повинно базуватись на системному підході, який би передбачав взаємоузгодження відповідних норм з положеннями Цивільного кодексу України про управління майном, а також із загальними положеннями його книги третьої про право власності та інші речові права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» № 1952-IV від 01.07.2004 р. (в редакції Закону № 834-VIII від 26.11.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#top>
3. Некіт К. Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за цивільним законодавством України: оцінювання ризиків. Репозитарій НУ «ОЮА». Випуск 35. С. 28–34. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86ab3c9da4d5-4022-9586-8adbe199fcc4/content>
4. Рябчинська А. Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання: поняття та юридична природа. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 213–219. URL: http://jurvisnyk.in.ua/v5_2020/29.pdf